

ПЕРЕДМОВА

В постіндустріальну добу слово «наука» отримало універсалізоване субсакральне наповнення. Всі відповіді на всі суспільно-значимі проблеми очікуються від науки, адже побутує стереотип, що вона ніколи не помиляється — всі, хто це зробив, автоматично опиняються на її задвірках, і сама вона залишається «білою та пухнастою»; вона все знає — хоч і не все відразу; вона все може — хоч і не все хоче — із того, що може, від неї не сховане ні минуле, а ні майбутнє, хоч, звичайно, мова не про деталі — дрібницями ця пані не займається, залишивши їх своїм служницям — «прикладним дисциплінам». В постіндустріальну добу все більше людей звикають до життя під пильною опікою суспільних утворень, все більше втрачають самостійність мислення, все більше атрофуються в своїй здатності до цілісного сприйняття дійсності, а відповідно — все більше стають атеїстами. Для останніх наука відіграє роль соломинки, за яку хапається потопаючий — як добре, що вона «обросла» такими численними культовими ознаками. Заберіть в атеїстів міф про «всесильність» науки — і вони потрапляють в умови психологічного самопресингу... Тим часом, як і кожна «зірка», наука, окрім іміджу, має досить відмінну від останнього сутність, яку розкриває її закулісний образ. Книга, яку тримає в руках читач, познайомить його із неприпудреною, неприлизаною, невідмальованою, тобто, такою, як є, наукою — з її позитивними якостями та ексцентричними дивацтвами.

Стосовно становища науки в добу панування марксистського світогляду, в наш час побутує уявлення, що забороненою була лише генетика, фальсифікованою — лише новітня історія, засекреченою — ядерна фізика. Тим часом, антропологія була водночас і засекреченою і фальсифікованою і, практично, забороненою для України наукою. Внаслідок такого стану речей етнологічні праці радянських авторів висвітлювали питання етногенезу, не виходячи за ті вузькі рамки, які були встановлені ідеологічним компартійним апаратом. Про ці праці можна сказати дещо перефразованими словами комінтернівського лідера: «страшенно далекими були вони від науки». Увесь парадокс нинішньої ситуації полягає в тому, що, усвідомлюючи зазначений уже історичний факт, сучасна українська етнологічна наука продовжує рухатись по тих же рейках, які вибудувала її радянська попередниця. Минуле дихає нам в спину, бо швидкість нашого поступу не дозволяє нам відірватися від нього.

Про стан сучасного висвітлення питання етногенезу свідчить хоча б одна із найновіших компілятивних праць, уривок із якої можна вважати в цьому плані показовим: *«Археологічні свідчення про формування праслов'ян на стику двох великих підрозділів ранніх європеоїдів дуже цінні, оскільки вони, з одного боку, підтверджують походження індоєвропейців (і, зокрема, слов'ян) від північних рослих доліхокефалів, яких антропологи недавнього минулого називали північною, або нордичною расою, з другого вказують на південних короткоголових брахікефалів, ототожнюваних, як ми знаємо, з носіями балкано-кавказького (а не власне середземноморського) антропологічного типу, поширеного нині в Центральній і Південній Європі (особливо серед населення країн Балканського півострова і Дунайського басейну). Інші ж жителі Південної Європи (більшість населення Португалії й Іспанії, а також Франції, Італії, Греції, островів Середземномор'я) належать переважно, як і більшість семітських народів, до доліхокефальної середземноморської раси, що вказує на різні варіанти етногенезу південних і північних європеоїдів...»* (Г. Щокін «Людство і віра», ч. II, Київ, 2005, ст. 127). Як зауважив читач, автор вважає доведеним фактом гіпотезу про скандинавське походження індоєвропейців, яку в наш час на Заході (де вона й виникла), пам'ятають лише в контексті історії наукових досліджень. А тим часом, у відповідності до традиції радянської етнології, в приведеному уривку ігнорується історична присутність

високих світловолосих брахікефалів: кельтів, слов'ян та фракійців — вірніше створюється хибне враження, що ці народи походять від змішування північно-германських «нордичних» доліхокефальних племен із круглоголовими (брахікефальними) представниками західно-середземноморського типу. Звичайно, автор зазначеного видання є фаховим психологом, а не етнологом — його провини за поширення такої інформації я особисто не вбачаю — подібна інформація становить собою цілий шар «осадових порід», і, якщо хтось має іншу точку зору, він мусить її добре аргументувати, що є завданням для праці дослідницької, а не компілятивної.

В цій книзі читач знайде досить широке, системне та переконливе обґрунтування зовсім іншої послідовності етногенетичних процесів, внаслідок яких виникли сучасні європейські народи. Автори «Етногенези арійських та доіндоєвропейських народів» використали цілий спектр різнопланових наукових засобів, за допомогою яких дослідили ряд проблемних питань в реконструкції далекої історичної дійсності. На мою думку, ця праця викличе численні звинувачення в неповазі до ряду концепцій, які на нинішній день займають в науці доволі міцні позиції, проте це зовсім не означає, що спроба авторів «Етногенези...» їх похитнути — приречена на поразку. Все нове захоплює людей поверхневого мислення і лякає зашкарузливих консерваторів. І ті й інші кидаються в крайнощі — новим не потрібно захоплюватися із пов'язкою на очах, хоч і лякатися його теж не варто, час — найкращий суддя, адже все нині таємне стане з часом очевидним, в т. ч. колись виявиться хибність концепцій помилкових, а слушні — знайдуть додаткові об'єктивні підтвердження.

Перше враження від праці В. Кирія та Л. Сікори таке, що в українській науці з'явилося щось геніальне. Принаймні, широта в узагальненнях, глибина в опрацюванні деталей та кардинальність у висновках дозволяють про це говорити. Проте будь-яка поспішність в оцінках тут може виявитись передчасною. Адже в науці немає протоптаних шляхів, зате є «водні артерії», які свої річища міняють вкрай рідко. І кожне справжнє явище в науці змушує ці «ріки» шукати собі нове річище. Тобто об'єктивну оцінку «Етногенези...» зможуть дати лише наслідки її публікації — в їхній проекції на розвиток етнології.

Дослідження, про яке йде мова, не лише за своїм змістом вирізняється високим рівнем новизни, але й сама його форма також не має аналогів. З перших сторінок читач може переконатися в строкатій різноплановості порушеної тематики, а тим часом, із усіх реконструйованих фрагментів історії вималювалася її єдина органічна картина, через яку проходить з'єднуючий стержень єдиної за походженням прадавньої культури. Отож кожен розділ праці, попри їхню нерівновартісність, можна порівняти із уламками смальти, із яких рукою майстра викладено цілісний образ, що вражає життєвою правдивістю.

Відмовившись від вульгарної течії у вивченні антропогенезу, яка носить назву «дарвінізм», і яка пояснює міфологічні та звичасві паралелі між віддаленими народами, як результат збереження архетипів, успадкованих від «первісного суспільства», що є профануванням проблеми, автори не кинулися в протилежну крайність захоплення містифікацією далекого минулого: вони не піддають сумніву результатів, які отримує емпіричне крило археології; виявляють досить високий рівень уваги до ряду історичних джерел; послідовно заглиблюються в символіку давніх культур; не зловживають спекулятивними можливостями, які надає порівняльне мовознавство, але враховують при цьому реалії, які воно констатує достеменно; по можливості уникають переказу змісту чужих праць своїми словами (що іноді створює передумови для викривлень), а натомість надають перевагу цитуванню. Все це засвідчує достатній рівень неупередженості, без чого наука перетворюється в невільницю ідеологічних засад, або ж в демагогічний засіб заявити про автора.

Найбільш «неакадемічною» темою «Етногенези...», звичайно, є участь в дискусії про Атлантиду. Загальний контекст свідчить, що ця тема для авторів не була самоціллю —

послідовність розгляду ряду проблем, які привернули їхню увагу, змусила б їх прийти до ідеї існування розвинутої цивілізації в доісторичну добу в Атлантичному океані, навіть в тому випадку, якби про Атлантиду не існувало жодної згадки. Зрозуміло, що, за цих умов, історичність повідомлень Платона про існування такої цивілізації саме в Атлантичному океані, не мала викликати сумнівів. Не можна сказати, що автори зібрали всі вагомі аргументи на користь точки зору, яку вони відстоюють (хоч, можливо, вони й не ставили собі це за мету), проте їхня аргументація здається виключно виваженою в порівнянні із іншими творами на цю тему, оскільки вони відкинули все несуттєве і негрунтовне, що раніше застосовувалося атлантологами в якості «незаперечного». Тут, як і в опрацюванні деяких інших тем, автори, без зайвої делікатності вишуковують слабкі місця в реаліях, що носять ярлик офіційної науки, доскіпливо аналізують, виявляють внутрішні суперечності, іноді дають іронічні оцінки. Якщо автори справді намагалися похитнути віру читача в об'єктивність сучасної науки, можна сказати, що їхня праця, в певній мірі, досягає в цьому успіху. І, можливо, це має певний сенс — наука не повинна бути заміником релігії, наука покликана доводити свою спроможність в кожному окремому випадку, інакше вона виявиться нежиттєздатною.

Численні системні та беззаперечні міфологічні паралелі між давніми релігіями Америки та Євразії — це той елемент новизни, який привносять автори «Етногенези...» в скарбницю атлантології — до цього часу в цьому напрямі існували лише фрагментарні і не дуже переконливі спроби. Зазначений аспект цієї праці є найбільш вражаючим, як на мій погляд, і, гадаю, тепер в науці з'явилася саме та реалія, з якою необхідно буде рахуватись кожному, хто робитиме висновки стосовно відповідної теми. Маю на увазі не лише питання історичності та місцезнаходження Атлантиди, але й проблему концепції походження політеїзму, що набагато важливіше. Автори «Етногенези...» сформуvalи альтернативну концепцію цього походження, яка має значні переваги над досить застарілою дарвіністичною, проте її недоліком є звуженість, адже в праці майже повністю не розглядається питання походження паралелей між релігіями народів негроїдної (протоавстралоїдної) та монголоїдної рас. Звичайно, автори і не ставили собі такого завдання — зробити глобальний аналіз паралелей між міфологіями — це справа майбутнього, до якої мають прилучитися фахівці широкого спектру наук.

На загал, праця здійснює справжню революцію в поглядах на величезний пласт давніх релігій, структура яких на її сторінках вперше отримує висвітлення, як універсальне системне явище, при цьому зазначене висвітлення можна вважати цілком об'єктивним, адже загальна сукупність доведень тут є незаперечною.

Мабуть не помилюся, якщо скажу, що авторам «Етногенези...» вдалося поставити крапку в тривалій дискусії про походження міфології африканського племені догонів. Багато західних дослідників намагалися пояснити унікальні астрономічні знання догонів, як наслідок «палеоконтактів». Тим часом, в «Етногенезі...» ми знаходимо незаперечні паралелі між цивілізаціями Євразії та Месоамерики — паралелі, пов'язані зі спільними сакралізованими уявленнями про зоряну систему Сиріуса, що доводить: астрономічні знання догонів були успадковані ними від своїх часткових лівійських предків і вони являють собою рефлексію універсальної «постатлантичної» системи астрономічних знань, яка була покладена в основу «постатлантичної» міфології. (Між іншим, термін «постатлантичні», запропонований авторами праці, має умовне значення, оскільки вони припускають, що всі спільні елементи культур, які вони відносять до числа «постатлантичних», насправді походять із єдиного джерела, і їх було б логічним назвати «атлантичними», проте попередній умовний термін тут є більш доречним, позаяк він стосується не гіпотетичних припущень, але існуючих

реалій). Звичайно, праця Віктора Кирія та Любомира Сікори не подає достатніх доказів того, що «палеоконтакти», які вплинули на розвиток земних цивілізацій, не існували взагалі, проте подає докази, які залишають можливість існування подібних «палеоконтактів» лише для такого архаїчного періоду, який міг збігатися із початковою стадією цивілізації Атлантиди.

На думку авторів праці, усі рефлексії монотеїзму, які збереглися в давніх культурах, є уламками протоіндоєвропейської системи світобачення. При цьому протоєвреїв вони вважають народом близько спорідненим із протоіндоєвропейцями (хоч сучасних євреїв ідентифікують, як «інтеррасову народність»). Справді, рефлексії монотеїзму в індоєвропейських джерелах (слов'янських, іранських, давньогрецьких), мають яскраво виражений етичний характер: Єдиному Богу (абсолюту добра) протистоїть антибог (абсолют зла). Ця ж сама картина спостерігається в юдаїзмі, звідки вона була успадкована християнством. Але рефлексії монотеїзму можна знайти не лише в індоєвропейських культурах, а також — в деяких культурах із тих, які автори праці прираховують до числа «постатлантичних». Маю на увазі наявність в культурі інків міфообразу бога-творця — Віракочі, а в культурі єгипетських Фів — міфообразу змієподібного бога Кнефа («вічного і нествореного»). Проте тут слід визнати, що такі міфологічні реалії могли з'явитися внаслідок чужорідних впливів. Зокрема, фіванці могли наділити свого підземного хтонічного Кнефа якостями Бога євреїв, які кілька століть жили в Єгипті. Також інки могли переосмислити свого Віракочу на зразок Бога християн — під впливом доколумбівських християнських місіонерів. Про те, що такі місіонери досягнули берегів Америки, можна здогадуватись із кількох ацтекських міфів, а особливо із ацтекського передання, записаного Люїсом Спенсом: «... потім я побачила чорних людей із рогами та копитами, як в оленя. Вони займалися будівництвом споруди, яка була майже закінчена... дім, який будували чорні люди, був приготований для тих, хто загине в бою із чужоземцями, що припливуть по морю...» (Л. Спенс «Міфи інків та майя», М., 2005, ст. 145). Таким чином, висновок авторів «Етногенези...» про наявність органічного зв'язку етичного монотеїзму із корінням індоєвропейства, можна вважати правильною постановкою питання, яка до цього часу в науці була відсутньою. Подальші висновки авторів із зазначених реалій є настільки неочікуваними, що говорити про них у передмові — не надаючи відразу ж всіх необхідних доказів — було б справою невдячною і саме тому я відсилаю читача до розділу «Таємниця Заратуштри». Єдине, що слід тут зауважити: цей розділ, як ніщо інше, наочно показує нам заштампованість наших уявлень про далеке минуле: за «міфом» ми часто не бачимо історичної дійсності, а за «історичною дійсністю» іноді не помічаємо міфу.

Проведення уявних паралелей між давніми релігіями та християнством — річ особливо невдячна. Як правило, на таке зважуються автори, які мають дуже приблизне уявлення про християнство та стародавні релігії. До прикладу можна згадати зазначену вище працю Г. Щокіна, де зустрічаємо наступну думку: «Важливою є і вказівка з «Енума еліш» про розподіл Мардуком 12 зодіакальних місяців-епох... При цьому золотим віком править Бог-Отець (Ан?), срібним — Бог-Дух (Енліль?), мідним — Сатана (Енкі?)...» (Г. Щокін «Людство і віра», ч. I, ст. 127). Зрозуміло, що в «Енума еліш» — постшумерському історичному джерелі про Бога-Отця, Бога-Духа та Сатану мова не йде, як про це створює хибне враження приведений уривок, але варто звернути увагу не на цю помилку, а саме на дві останні паралелі, які інакше ніж алогічними, назвати неможливо, адже найдобріший бог шумерів — Енкі тут прирівнюється до Сатани, а демонічний бог цього народу — Енліль — прирівнюється до Бога-Духа. Виходить так, як в народній пісні: «Все у мене навпаки...».

До честі авторів «Етногенези...» потрібно сказати, що в них таке складне завдання, як проведення паралелей між християнським образом Сатани та образом Ізиди в релігії

египтян (розділ «Сатана в постатлантичних культурах»), а також із образом ацтекського Тецкатліпоки (розділ «Символіка веселки та концепція світового дерева»), має доволі переконливий вигляд.

Попри важливість релігієзнавчих напрацювань, головною темою праці залишається питання етногенези. Тут слід насамперед виділити кілька досить нових методологічних підходів до вирішення завдання: основними факторами визначення етнічної спільності автори вважають антропологічні ознаки та ментальність, надаючи мові другорядного значення. Як джерело вивчення ментальності давніх народів, насамперед ними розглядаються історичні свідчення, але не останнє місце тут також відіграє аналіз відповідних міфологій та релігій. Серед проблем етногенези, які піднімають і намагаються вирішити автори, слід згадати чотири наступні — найбільш важливі: 1) проблема іберського походження бойків та історичних венетів; 2) проблема фракійського (негерманського) походження готів; 3) проблема спільного походження кельтів, фракійців та слов'ян; 4) концепція бойківського походження Русі. Стосовно останньої слід сказати, що в цілому сама ідея не є новою — на рівні припущень вона зустрічається в деяких наукових та науково-популярних працях, проте в «Етногенезі...» вона отримує не лише широке обґрунтування, але і зовсім інше змістовне наповнення. До останнього часу бойків могли розглядати як нащадків венетів в контексті ідентифікації венетів, як слов'янського народу. Неіндоєвропейське походження усіх венетів (незалежно від їхньої локалізації), також припускалося окремими дослідниками, але в останньому випадку, вони не ставили на меті дослідження етногенези бойків і не проводили паралелі між бойками та венетами. Можна сказати, що в плані досліджень, це питання залишалося білою плямою. Автори «Етногенези...» вибудовують (не без відповідних доказів наступний етнологічний ланцюг: трипільці — нащадки тарденуазців; венети — нащадки трипільців та перших індоєвропейців-брахіцефалів, які увібрали переважно елементи культури своїх трипільських предків; бойки — нащадки венетів та слов'ян-хорватів. Етнонім «русь» ними розглядається, як такий, що має венетське походження, при цьому для аргументації вони використовують той же матеріал, що й Шелухін в своїй теорії кельтського походження Русі. Справді, слід погодитись із авторами «Етногенези...», що в найбільш ранню добу, коли істориками був зафіксований етнонім «рутени» стосовно частини аквітанців, Аквітанія, практично, кельтами заселеною не була, і в цьому розумінні, аргументація Шелухіна не є бездоганною, тим більше, що для слов'яно-кельтських паралелей на сторінках «Етногенези...» запропоновані інші пояснення. Проблема походження Русі до цього часу залишається дискусійною темою — незважаючи на фіаско «норманської» гіпотези та деяких новітніх версій. Концепція «бойківського» походження Русі, за самою назвою, здається чимось відверто спекулятивним — особливо на погляд тих науковців, які бойкам, м'яко кажучи, не симпатизують. Але це — до того часу, доки ми не ознайомимось із сутністю ідеї. Слово «бойківського» — ми взяли в лапки, адже мова власне йде про протобойків, які являли собою етнічну спільність із таврами Криму. Певним недоліком праці (якщо можна вважати це за недолік), є те, що найбільш переконливі аргументи на користь зазначеної концепції автори «Етногенези...» приводять в 6-й частині праці, яка є своєрідним додатком. Полемізуючи із сарматською гіпотезою походження Русі, висунуту одним із істориків нового покоління Олександром Палієм, вони незаперечно доводять, що «руси», згадувані в арабських джерелах, зокрема, були також таврами Криму, чия культурна та етнічна близькість до бойків доводиться як деякими окремими розділами, так і загальною картиною минулого, яку реконструює ця праця.

Готське питання «Етногенези...», як це легко передбачити, на думку багатьох істориків, вважатиметься найбільш невдячною темою. Германське походження готів в минулому, щоправда, окремі слов'янські дослідники намагалися оскаржити, проте, як правило, не на

рівні глибокої наукової дискусії. Таким чином, в сучасній історіографії, питання вважається давно і цілком однозначно з'ясованим. Германська версія походження готів встигла «обро-сти» в мовознавстві та археології численними нашаруваннями, і піддати її сумніву — це означало б «некоректно» повестися з усіма, хто до цих нашарувань виявився причетним. І все ж, якщо виходити із первинного історичного матеріалу, який для фахівців завжди має пріоритетну вартість, рано, чи пізно, всім доведеться визнати, що приведені в праці докази фракійського походження готів носять об'єктивний, системний характер, чого ніяк не скажеш про германську версію, яку, власне, ніхто ніколи переконливо і не доводив, і яка утвердилася лише завдяки вчасно створеному стереотипу, який не отримав синхронної, резонансної альтернативи.

Дві Геродотові «скіфські» легенди для будь-якого історика, що зосереджує свою увагу на проблемі етногенези, є вкрай спокусливим матеріалом для інтерпретацій. Мабуть не помилюся, якщо висловлю припущення, що саме ці дві легенди мають рекордне число різноманітних пояснень. Тим часом, усі вони різноманітні лише за деталями, чого не можна сказати про етногенетичну концепцію кожного із них. Переважно, нащадків трьох синів Таргітая чи Геракла ототожнюють із різними відомими племенами пізніх слов'ян, іноді — зі скіфськими кочовими племенами. Після ознайомлення із інтерпретацією цих легенд, приведеною в «Етногенезі...», здається дивним: чому ніхто раніше не провів паралель між трьома автохтонними спорідненими народами Північного Причорномор'я, описаними Геродотом, та кельтами, фракійцями і слов'янами, адже первинна близькість між зазначеними етносами є безсумнівною — як із антропологічної точки зору, так і в сенсі національних культур. Це відкриття, як і багато інших, із якими читач зустрінеться на сторінках цієї праці, видається занадто простим, щоб отримати належну оцінку. Але в подібних випадках завжди пригадується відповідь Колумба на докори кастильської знаті за «простоту» його відкриття нового континенту. Як відомо, Колумб запропонував присутнім на обіді поставити на столі варене яйце таким чином, щоб воно зберігало вертикальне положення. Всі спроби в цьому напрямку могли викликати лише сміх — ніхто із критиків не здогадався виконати зазначене завдання в єдино можливий спосіб — поставити яйце, приплюснвши нижній бік легким ударом об стіл. Щось подібне Александр Великий вчинив із Гордієвим вузлом, хоч до цього безліч честолюбців намагалися розв'язати його в більш традиційний спосіб, але без найменшого успіху. В науці так само — нестандартні рішучі дії завжди є ознакою того, що дослідник знає «зсередини» предмет свого дослідження — він не потребує ходити протоптаними кимось стежками, а може рухатись, здавалось би, навмання і не заблукати, в сутінках — і не збитися із потрібного шляху.

Повертаючись до 6-ї частини «Етногенези...», де зібрані критичні рецензії на наукові (чи субнаукові) погляди та праці окремих авторів, варто зазначити, що вони написані не за правилами етикету, прийнятого в науці, і єдиним їх виправданням є те, що надмір «слабких місць» в твердженнях опонентів справді «зашкалює», що для нефахівців, звичайно, не завжди є помітним. З цієї точки зору, хтось мусить виконувати функції «лізосом науки», тобто функцію імунітету, який не дозволяє «організові» колективного інтелекту піддатись тяжкому захворюванню.

Одним із новаторських починів зазначеної праці є спроба застосування етнопсихологічного аналізу в якості одного із методів дослідження питань етногенези. Зокрема, розділи, де описано ментальність окремих народів, являють собою матеріал дуже цікавий для широкого кола читачів. Зазначені характеристики подані тут не як набір етнопсихологічних рис, властивий тому чи іншому етносу, але як взаємопов'язані особливості певного етнопсихотипу, в основі якого лежить позасвідоме відношення до дійсності, яке ніколи неможливо буде переглянути, оскільки воно зумовлене цілим генетичним шаром залише-

ного у спадок минулими поколіннями досвіду (чи то позитивного чи то негативного). Таке бачення етнопсихологічних реалій є близьким до елементарного психоаналізу, започаткованого Фрейдом і розширеного його послідовниками. Проте етнопсихологія до цього часу, здається, ігнорувала наявність притаманних певному етносу генетичних конструкцій, вибудованих на основі типового і тривалого колективного досвіду. У всякому випадку, ця тема в пострадянському науковому просторі не розглядалася — може саме тому, що в радянську добу була перманентно забороненою — так само, як вона є практично забороненою на Заході, адже там не зацікавлені ні в етнічній ні в расовій самоідентифікації населення, яка розцінюється як гальмуючий фактор для глобалізаційних процесів.

Про появу певної видатної публікації прийнято говорити щось на зразок наступного: *«це праця, яку давно чекали»*, маючи на увазі суспільний запит та ймовірну відповідь на нього. Незважаючи на те, що «Етногенеза...» також є відгуком на суспільний запит — відгуком унікальним за своїм поєднанням оригінальності із ґрунтовністю, можна сказати, що вона вдирається в науку «непроханим гостем» — ніким не очікуваним, ніким не «прирученим», для багатьох — вкрай незручним, але досить самодостатнім, щоб змусити корифеїв із собою рахуватись і достатньо харизматичним, щоб завоювати симпатії читачів.

Микола Вегеш,
доктор історичних наук, професор

